

ELŐSZÓ

Ez a könyv azt a 100 ismeretterjesztő esszémet tartalmazza, amelyek 2009. január 1. és 2013. március 1. között, kéthetente jelentek meg az *E-nyelv Magazin* című elektronikus folyóiratban (e-nyelvmagazin.hu). A magyar tudomány-népszerűsítésnek olyan sok jeles képviselője van, hogy bőven lett volna kitől ihletet merítenem. Rám mégis egyvalaki gyakorolt akkora hatást, hogy rögtön a példaképem lett: volt egyetemi oktatóm, Nádasy Ádám, aki 2000-től 2008-ig a *Magyar Narancs* hasábjain vezetett rovatot *Modern Talking* címen. Ezek az írások hihetetlen könnyedséggel és sziporkázva, ugyanakkor olyan szakszerűen mutatták be a nyelv működését (főleg a magyarét), hogy abból a képzett olvasó is rengeteget tanulhatott. Engem mindez úgy lenyűgözött, hogy amikor bánatomra megszűnt a sorozat, rögtön elhatároztam, hogy legalább a magam vigasztalására megírom a folytatását.

Persze el akartam kerülni az epigonizmus vádját, így saját témákat kerestem. Ha mégis azokba ütköztem bele, amelyeket mesterem is tárgyalt, hát igyekeztem más példákkal és az övétől eltérő nézőpontból kifejteni őket. Mivel végcélként nem valami nyelvtankönyv lebegett a szemem előtt, az egyes részeket minden csoportosítás nélkül, abban a sorrendben írtam meg, ahogy eszembe jutottak – azok kivételével, amelyek az egyre újabb átfogalmazások után sem akartak elkészülni, vagy végül nem arról szóltak, amit elképzelttem. (Ezekről a számítógépem lomtára mentette meg az emberiséget.) Olykor megtorpantam, mert kifogytam az ötletekből, vagy feltartott a munkám (bármilyen felemelő a közjó szolgálata, néha nekem is dolgoznom kellett, hogy ehessek), de valahogy eljutottam a 100. tárcáig. Amint e kiadás megszerkesztése közben kiderült, a *(Ny)elvi kérdések* 5000-nél is több szót tűz gombostűhegyre, a magyaron kívül hetvenvalahány nyelvből, dialektusból és nyelvcsaládból, a magyarázataihoz pedig kis híján 800 nyelvészeti szakkifejezést használ fel.

Ezek azonban pusztán számok. A lényeg az, hogy meg akartam mutatni az olvasónak, mivel foglalkozik igazában a nyelvészet, mert azt leggyakrabban egy társadalmilag fontos, de nem tudományos tevékenységgel szokták azonosítani: a nyelvi tanácsadással. A nyelvész – gondolják sokan – az, aki megmondja, hogyan helyes: *el van utazva* vagy *elutazott*; *feloltotta a lámpát* vagy *felkapcsolta a lámpát*; *meg tudtuk enni volna* vagy *meg tudtuk volna enni*? Ő vezeti le a mindenkit révületben tartó helyesírás alapos ismerőjeként, hogy a *halottkém* egy holttesteket vizsgáló orvos, a *halott kém* viszont James Bond, ha lelövik. És a nyelvész az, akinek az áldását kell kérni egyes szavak használatára, hogy ne kerüljön veszélybe a nyelv épsége és szépsége. Az ókor óta minden civilizált közösségben megvannak ezek az igények, akár-

csak az azokat szakszerűen kielégítő segítők is. A kereslet és a kínálat szépen kiegészíti egymást; hogyan lóghat ki mégis a tudományból az említett tevékenység?

Úgy, hogy a tanácsadás alapja mindig a művelt rétegek (főleg írásbeli) nyelvszokása, lehetőleg olyan formák és szerkezetek ajánlásával, amelyek évszázadokkal ezelőtt is rájuk – elsősorban a költőkre és a szépírókra – voltak jellemzőek. Csakhogy az emberek javarésze nem értelmiségi, a nyelvet döntően szóban használják, nem írásban, a múltba sosincs visszaút, a tanácsokat pedig értelmetlen lenne megfogadni, ha a nyelv folyamatos átalakulása miatt úgy változnának mindennap, akár a devizaárfolyamok. Ebből a tanácsadó csakis úgy tud kitörni, hogy az egyik hanglejtést, ragozást vagy szórendet jónak minősíti, a többit meg rossznak. Ám legyen: eszmények nélkül nincs élet, a tudomány azonban ott kezdődik (és végződik), ahol a cél nem az álmok birodalmának építgetése, hanem a létező világ megismerése. A tanácsadó szerint „így mondják, de valójában úgy helyes, hogy...”. A tudós szerint viszont „így tartják helyesnek, de valójában úgy mondják, hogy...”. Mint látható, a tanácsadó fent, az éterben, míg a tudós itt, a Földön akarja felfedezni a valóságot.

Ez utóbbinak a sikeréhez első lépésként elengedhetetlen a nyelvi tényeken élőlősködő értékítéletek elhessegetése. A nyelvész magára a nyelvre kíváncsi, ezért akármilyen kutatásba vág bele, figyelmen kívül kell hagynia az egyéni és társadalmi vélekedéseket. Mivel az ember állandóan minősíti a világ dolgait, ez a tárgyilagos szemlélet elsőre természetellenesnek, sőt utópisztikusnak tűnhet, s éppen ezért – meg kell hagyni – nem is olyan könnyű az elsajátítása. Mégis érdemes venni a fáradságot, mert utána a nyelv sokkal gazdagabb, helyenként pedig egészen más képet fog mutatni magáról, mint amilyennek az ízlésnyilvánítások ködfüggönyén keresztül látszott. Ebből a szemszögből nézve értelmetlen bármit is üdvösnek vagy károsnak nevezni, de legfőképpen kitagadni a nyelvből mindazt, ami általában nem jellemző a művelt emberek szóbeli és írásbeli viselkedésére.

A jelek szerint ugyanis önmagában egyik hanglejtés, jelentés, szórend, vonzat stb. sem jobb a másiknál. Ami némelyiket a többi fölé emeli, az a használóik tekintélye, nem valami titokzatos predestináció. De a nyelvészet azért foglalkozik olyasmivel is, ami a társadalom számára értéktelen, vagy ami egyszerűen csak kimaradt a használati kézikönyvekből, mert az a nyelvi rendszer felől nézve szabályosabb a „helyes” formánál. A leíró tudomány egyébként sem lehet válogató és még kevésbé finnyás, ha a valóságra kíváncsi. Arra pedig szemernyi bizonyíték sincs, hogy az iskolázatlan, az idegenszerű vagy csak az új jelenségek a lustaságra, a gügyeségre, a hazaszeretet hiányára és egyéb szörnyűségekre lennének visszavezethetők.

Ezektől az alapvetésektől sokan irtóznak, és „liberálisnak” bélyegzik a nyelvészetet, hiszen „mindent megengednek”. Itt van a kutya elásva. Az ilyen megnyilvánulások mögött az a hiedelem tapogatható ki, hogy a nyelvi szabályokat a tudós hozza létre és tartatja be, pedig dehogy! A nyelvet egy egész közösség alakítja, mindig öntudatlanul, ezért a nyelvésznek csak az lehet a dolga, hogy feltárja ezeket a bonyolult folyamatokat, és örülhet, ha egyiket-másikat megérti, nemhogy ő indítaná el vagy állítaná le mindet. A tervszerű beavatkozás, amelyre már számos európai kul-

túrában (*nyelvújítás* néven a magyarban is) sor került, elősegítheti ugyan egy magasabb fokú műveltség elérését a szókészlet bővítésével, ám a nyelvtani szabályokon érdemben nem képes változtatni.

De el kell oszlatnom azt az igen makacs félreértést is, hogy a leíró nyelvészet egyenlő a kultúrarombolással, mert ha az értéksemlegesség jegyében mindössze tudomásul veszi, nem pedig kijavítja a „hibákat”, azzal csak lovat ad a „bunkó” beszélők alá, és az ő karattyolásukat teszi mércévé, sőt kötelezővé. Nos, soha nem élt olyan nyelvész, aki bármit rá tudott volna erőszakolni a társadalomra. Van, amit jogszabályokkal vagy megfélemlítéssel be lehet vezetni a közbeszédbe (így járt 1949 után az *éberség* a *besúgás* helyett), de a műveletlennek tartott kifejezéseket és szabályokat nem. Nincs följegyzés arról, hogy a *megmondom az őszintét* vagy a *Kérdezd meg, el-e ment* pusztá rögzítése miatt több millióan fojtották volna el magukban az *őszintén szólva* és a *Kérdezd meg, elment-e* használatát. Épp az ellenkezője szokott történni. Ha ilyen szerkezetek kerülnek bele egy közközben forgó nyelvtanba, a tudatosabb beszélők felháborodva jelentik ki, hogy azokra nem hajlandók áttérni – mint ha ezt bárki rájuk akarná kényszeríteni. . .

A hatásosnak, szépnek és választékosnak tartott beszéd, a „jobb helyekre” belépőt adó formák ismerete sokaknak fontos (egyreszert szakmákban kötelező is), így ezek el-sajátításának az elősegítése is az. Csak az a nagy gond, hogy az ilyen tevékenységek a kelletténél gyakrabban terjesztenek és erősítenek meg nyelvi tévhiteteket. A tárgyilagos elemzésekkel ezeket próbáltam megtizedelni, de főleg azt akartam érzékeltetni, hogy a nyelv mindenféle esztétikai, politikai, vallási stb. szemponttól mentes vizsgálata is hallatlanul izgalmas, és még az olvasók nyelvi szorongásait is enyhítheti. Írásaimat tehát göröcsoldónak is szántam, és lefogadom, hogy – egy bölcs barátom féltő intésével szemben – nem lesz belőlük hashajtó.

E könyv megírásában a legtöbbit kétségtelenül a (*Ny*)elvi kérdések körül ötletadóként bábáskodó Nádasdy Ádám segített. Nemcsak tudományos nyelvszemléletem kialakulásáért és megszilárdulásáért tartozom neki hálával, hanem azért is, mert vállalta a nyomtatott változat szakmai lektorálását. Lényegre törő megjegyzései nem is egy tévedéstől szabadítottak meg, és olyan szövegrészekre is ráirányították a figyelmemet, amelyeket aztán – az ő szemével nézve – jócskán átdolgoztam. Hogy a végeredmény sokkal jobb az eredetinel, az főleg az ő érdeme.

Köszönöm Balázs Géának, hogy 2008 szeptemberében, az első két esszé elolvasása után saját rovatot ajánlott fel az akkor még csak tervezett *E-nyelv Magazin*ban. Ezzel lehetővé tette, hogy a sorozat – az internetes hozzászólások alapján – egyre több olvasónak nyerhesse el a tetszését. De a professzor úr azzal is hozzájárult a vállalkozásnak a sikeréhez, hogy végig bátorított a folytatásra, és nem utolsó sorban anyagilag is támogatta a jelen kiadványt.

Egy életre lekötözött Nagy Levente Péter fordító-nyelvész kollégám, aki négy éven keresztül rendíthetetlen türelemmel olvasta át, javíttatta és töltögette fel az internetre az egyes részeket. Több érvelési bukfenc és elgépelés kiigazítása, valamint számos további példaszó, sőt egy-egy téma javaslása is dicséri a munkáját.

Ám nem ő bújt egyedül a leendő olvasó bőrébe, hogy még megjelenés előtt értékeljen minden egyes tárcát. A szüleim is kivétel nélkül elvégezték ezt az előszűrést, méghozzá nem egyszerűen családi kötelességből. Korábban, aktív nyelvtanárként néha-néha ők is művelték a tudományt, ezért már csak szakmai okokból sem arra szorítkoztak, hogy elfogult anyaként és apaként dicshimnuszokat zengjenek, hanem rá is mutattak bizonyos hibáimra.

A végleges változat csiszolgatását – mind a kérdéseikkel, mind a kiegészítéseikkel – szintén megkönnyítették az alkalmi olvasóimnak felcsapó barátaim, ismerőseim, tanítványaim és az *E-nyelv Magazin* oldalaira tévedt összes érdeklődő. Ezzel azonban le is zárom a hosszas felsorolást, mielőtt bárki azt hinné, hogy e sok közreműködő jóvoltából kifogástalan terméket vehet a kezébe. Óhatatlan, hogy – segítség ide, önellenőrzés oda – a következő oldalakon is legyenek hibák, de remélem, az olvasó kevesebbet talál majd belőlük, mint ahány kellemes élménnyel fog gazdagodni.

Köszönöm Kiss Gábornak, a TINTA Könyvkiadó vezetőjének, hogy immár másodszor „fogad be” a *Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* című sorozatába. Megtiszteltetés hozzájárulnom a nyelvtudományi kutatásoknak ehhez a bőséges tárházához – még ha csak az ismeretterjesztés szerény eszközeivel is.

Végül köszönetemet fejezem ki könyvem fő támogatójának, az Edimart Tolmács- és Fordítóirodának, amely 2005 óta lát el rendszeresen megbízásokkal fordítóként, lektorként és tolmácsként. Ennyi év közös munka után biztosra veszem, hogy a cég példaértékű működése mögött nem is annyira a vállalkozó szellem és a remek üzleti érzék, mint amennyire az rejlik, hogy az alapító testvérek a nyelvek szerelmesei és többnek kiváló ismerői. Nyilvánvaló tehát, hogy e mű pénzelésében nem pusztán a reklám, hanem annak lehetőségét is látták, hogy így szintén hódolhatnak közös érdeklődésünknek. Ezért aztán nem kizárólag az ilyenkor kötelező tiszteletköröket futom le, amikor ezt a könyvet Balázs Mártának és Balázs Editnek ajánlom; úgy, mint az egyik nyelv szerető ember a (két) másiknak.

Budapest, 2015. március

Horváth Péter Iván

AZ INTERNETEN MEGJELENT SOROZAT BEVEZETŐJE

2009 januárjában induló sorozatunk a címéhez méltóan nyelvi kérdéseket vet fel, de ezeknek a többségét szándékosan nyitva hagyja. Az ugyanis elvi kérdés, hogy a nyelvészet – igazi tudományhoz illően – ne mutakozzon tévedhetetlennek, azaz a nyilvánosság előtt is vállalja, ha valamit csak részben vagy egyáltalán nem sikerül tisztáznia. A kéthetente megjelenő írások műfaja tárca, vagyis könnyed hangvételi kisesszé, amely terjedelmét és nyelvezetét tekintve egyaránt számot tarthat az átlagolvasó érdeklődésére. E két sajátosság persze azt a kockázatot is hordozza, hogy a tárgyalásmód hiányosabbnak vagy egyszerűbbnek tűnik, mint amelyet az adott téma valójában megérdemel. Ez azonban óhatatlanul így van a nagyközönségnek szóló ismeretterjesztő művekben.

A sorozat főleg a nyelv szerkezetéről szól, mivel a tapasztalat azt mutatja, hogy a hétköznapi gondolkodásban a nyelv elsősorban nyelvhasználatot jelent, azaz olyan kételyeket, hogy pl. kit lehet tegezni, hol fogadható el az *iskolába vagyok* szerkezet, hogyan kell hatásos beszédet tartani, vagy mikor tanácsos használni az idegen szavakat. Az ilyen ismereteken kétségtelenül sok múlhat (egy állás betöltése vagy az általános érvényesülés), de a tapasztalat azt is mutatja, hogy számos tévedést éppen ezek táplálnak. Az emberek nagy része az idézett illemszabályok miatt azt hiszi, hogy a nyelvnek van egy óriási tartománya, ahol a többség vakon botladozik, így el kell zárándokolnia a birodalom Vatikán-méretű szegletébe, hogy az ott lakó kiváltságos nyelvészekről megkapja a látás ajándékát.

A valóság ennek az ellenkezője. A kutató nyelvi kérdéseket tesz fel magának, majd azt az elvi kérdést fogalmazza meg, hogy nyelvi kérdéseire egyáltalán lehet-e értelmesen válaszolni. És mivel lépten-nyomon félmegoldásokkal kell beérnie, szíve szerint ő könyörögne a nyelvet könnyedén használó laikusnak, hogy nyissa fel a szemét. Mégis van valami, amire a nyelvész taníthat meg egy egész közösséget. Arra, hogy a nyelv nem szentség, amelyet egyes tudatlan, erkölcstelen és hanyag emberek bepizskítanak, hanem az értelem, az érzelem, a kultúra és a történelem közös terméke, amelyet mindenki egyenjogúan birtokol és alakít.